

В. Л. Павлов

Вища школа в сучасній Україні: ціннісний вимір

Майже 28 років новітньої історії України — час її існування у статусі незалежної держави. Це дещо більше, ніж третина життя середньостатистичної людини. Практично всі (за незначним винятком), хто народився у рік набуття країною незалежності, середню освіту отримали в школах, які функціонують на українських теренах. Багато з них — випускники вітчизняних вищих навчальних закладів¹. Освітнє поле країни постійно перебуває у стані трансформаційних процесів, які, на думку можновладців, мали б забезпечити підвищення рівня якості знань учнів і студентів; максимально сприяти комфортному входженню молодих людей у різні сфери професійної діяльності; допомогти їм безболісно долати бар'єри існуючих у світі освітніх систем, ставати носіями конкурентоздатних ідей та передових технологій; позитивно впливати на формування у юнаків і дівчат високої культури та свідомого патріотизму. На жаль, майже ніщо із сказаного не отримало повноцінного втілення на практиці. Продовжується прийняття чергових законодавчих актів, спрямованих на покращення системи освіти в Україні, видаються нові накази і розпорядження, а значних позитивних змін у даній сфері *немає*.

Особливу стурбованість викликає освітній процес у вищих навчальних закладах. Якість підготовки значного числа студентів і, як наслідок, випускників цих закладів надзвичайно низька. Про це свідчать не тільки поточна успішність і оцінки в додатках до дипломів, а й елементарна нездатність таких випускників належним чином виконувати свої обов'язки безпосередньо на місцях професійної діяльності. Непоодинокі випадки, коли молоді інженери не в змозі правильно «читати» креслення деталей і вузлів, не володіють базовими знаннями про особливості різних технологічних процесів; новоспечені лікарі не здатні сформулювати діагноз простих захворювань; вчителі, що роблять перші педагогічні кроки, не освоїли елементарні навички методики викладання дисциплін та достатній обсяг професійної інформації. Не отримання глибоких, різнобічних знань, а лише формальне підтвердження наявності у особи вищої освіти (диплома) стало пріоритетом для десятків тисяч потенційних абітурієнтів, студентів і тих, кому цей документ вже виданий. Якщо спробувати за допомогою кольору описати їх професійний рівень, домінувати буде сірий колір. Останній — відображення водночас загального стану організації навчального процесу у багатьох закладах освіти. Про сказане відомо всім — самим студентам, викладачам, керівництву навчальних закладів, профільному міністерству, Академії педагогічних наук України. Відомо, але дієві заходи в напрямку зміни ситуації, що склалась, не вживаються.

¹ Офіційно (законодавчо) такий статус у нашому суспільстві крім університетів, інститутів і академій (закладів III–IV рівнів акредитації) мають також технікуми, коледжі і училища (заклади I–II рівнів акредитації). На мій погляд, «підтягування» останніх до рівня вищої освіти має штучний характер. В статті йдеться про стан справ в навчальних закладах першої групи.

Переконалий: вона є *критичною*. Ще десятиріччя продукування таких «спеціалістів» і не потрібен жоден зовнішній ворог, щоб Україна перетворилась у сировинний придаток розвинутих країн, а її громадяни — у другосортну робочу силу, значний відсоток якої будуть складати псевдоосвічені люди з дипломами вишів, здатні лише відтворювати вже відоме, а не генерувати нове. Відкриття іноземцями в Україні фабрик і заводів по випуску (на основі зовсім не вітчизняних технологій) простої промислової продукції, яка потім використовується світовими корпораціями при створенні різноманітних товарів (об'єктів), що мають кінцеву додану вартість, — лише перший крок у цьому напрямі. Зрозуміло: в умовах, коли доморощена влада не в силах сама генерувати нові робочі місця, то і таким надбанням приходиться радіти. Але це не шлях прогресу. Якщо в сучасних умовах недалекоглядні політики і можновладці практикують залучення на високі державні і недержавні посади (міністрів, різноманітних радників, керівників державних підприємств, компаній тощо) громадян інших країн (при наявності — *поки що* — своїх відповідальних, знаючих, талановитих особистостей), то що чекає нас у недалекому майбутньому? Один з виходів з означеної ситуації — кардинальна зміна політики в галузі освіти, вищої в тому числі.

Як це не болісно констатувати, але в контексті теми, що розглядається, кількість не просто домінує над якістю. Вона значною мірою перешкоджає ствердженню повноцінної якості освіти. В Україні суттєво більше, ніж потрібно, вищих навчальних закладів — як державних, так і недержавної форми власності². За своєю освітньою спрямованістю вони багато в чому дублюють один іншого, дуже часто випускають фахівців, попит на яких на ринку праці відсутній або мінімальний. Не всі з них мають належну матеріальну і навчально-методичну базу, якісний склад викладачів. Їх кількість повинна бути суттєво зменшена. Це непростий і болісний процес, але без нього не обійтись. Дії, які робить у цьому напрямі галузеве міністерство, надто повільні і не завжди продумані. Необхідна розумна, виважена стратегія щодо державного замовлення на підготовку фахівців по конкретних спеціальностях, а також забезпечення їх роботою. Недопустимий стан речей, коли студент навчається за бюджетні кошти, а потім держава про нього забуває і цій людині приходиться самотужки працевлаштовуватись. Підвищеної уваги потребує питання задоволення потреб у фахівцях в сферах медицини, машинобудування, шкільної освіти, дошкільних закладів. В країні відсутня державницька позиція у справі підготовки професійних робітників (будівельників, токарів, зварювальників, слюсарів, сантехніків, майстрів по ремонту автомобілів та ін.). Дефіцит останніх різко відчувається у всіх населених пунктах.

Далеко не кращим чином на вищу школу України вплинув Болонський процес. Маючи складну об'єктивно-суб'єктивну природу, він, при урапатріотичному сприйнятті чиновниками від освіти та некритичній оцінці з боку низки керівників вищих навчальних закладів, приніс освітньому простору

² За даними Державної служби статистики на початок 2018/19 навчального року в країні функціонувало 282 заклади III–IV рівнів акредитації та 370 закладів I–II рівнів акредитації. Сумарне число — 652.

України більше шкоди, ніж користі. Гарна ідея цього процесу — пошук спільного знаменника для освітніх систем різних країн — отримала не завжди адекватну, нерідко спотворену, реалізацію у діяльності вітчизняних закладів освіти. *По-перше*, один з його наслідків — повністю зруйнована виправдана часом і перевірена практикою система підготовки спеціалістів, яка була сформована в дореволюційній Росії і отримала подальший розвиток в Радянському Союзі. Вона заслужено вважалась (в тому числі західними фахівцями) однією з кращих у світі. Ця підготовка базувалась не на вузькій спеціалізації (як тепер), а вирізнялась широкими міждисциплінарними зв'язками, органічним поєднанням навчання, практики і виховання. *По-друге*, безпідставно був взятий курс на мінімізацію присутності в навчальному процесі знань фундаментального циклу (в т. ч. математики, фізики, хімії і т. д.), що відразу негативно вплинуло на рівень професійної підготовки студентів. На зміну знанням про сутність прийшли знання про явища. Останні, в силу своєї природи, позбавлені системності та глибини. *По-третє*, орієнтація на Захід, де традиційно існували бакалаврський і магістерський рівні фахівців, стала підставою для ліквідації в Україні такого рівня підготовки, як спеціаліст. Він максимально повно відповідав потребам вітчизняної науки і практики. В свою чергу, це породило комплекс проблем у сфері гарно сформованої і якісно функціонуючої сфери середньої спеціальної освіти (сфери технікумів). *По-четверте*, відбулась масова переорієнтація на зовнішню, багато в чому формальну сторону організації навчального процесу зі студентами та контролю їх знань. Членування навчальних курсів на окремі модулі (частини) стало нормою у всіх закладах освіти. Відмова значною мірою від традиційних екзаменів і заліків на користь виставлення підсумкових оцінок по дисциплінах на основі суми балів, набраних студентами впродовж семестру, привела до фрагментації засвоєних ними знань, їх «лоскутного» характеру. Один з базових принципів пізнавального процесу — єдність аналізу і синтезу — зараз свідомо вилучений з практики функціонування переважної більшості освітніх закладів.

Отримання вищими навчальними закладами автономії у вирішенні багатьох питань свого внутрішнього життя також не завжди позитивно вплинуло на їх діяльність. Не всі вони «дозріли» до рівня, при якому можна самостійно визначати стратегію і тактику власного функціонування. Як наслідок, рельєфно почали проявлятися авторитаризм з боку керівників вишів; намагання «під себе» реорганізувати кафедри, факультети, навчально-наукові інститути та інші структурні підрозділи навчальних закладів; зменшувати обсяг годин на конкретні дисципліни; «витісняти» з педагогічних колективів викладачів, які вирізняються принциповістю і безкомпромісністю. Поганою нормою стала щорічна зміна навчальних планів. Ця «хвороба» має тотальний характер і шкідливі результати. Причому, рішення по даному питанню приймаються, як правило, не на основі публічного обговорення пропонуваніх змін, а кулуарно, в закритому режимі. Якщо порівняти навчальні плани студентів однієї спеціальності, різниця вступу яких на перший курс в один і той же заклад освіти складає один чи два роки, стане очевидною менша чи більша відмінність цих планів. Про повне співпадання (тотожність) їх змісту вести

мову не приходиться. На практиці це означає, що дані студенти, отримуючи однакові дипломи, вивчали (чи вивчатимуть) частково різні дисципліни, та й обсяг однакових дисциплін може бути неоднаковим. Нерідкі випадки, коли, завершаючи черговий навчальний рік, викладачі не знають, чи будуть в наступному навчальному році в педагогічному навантаженні дисципліни, які вони викладають. А якщо будуть, то в якому обсязі і на якому курсі. Це породжує невпевненість у завтрашньому дні, вносить психологічну напругу в педагогічне середовище. Особливої уваги заслуговують так звані вибіркові дисципліни. Їх присутність в освітньому полі навчальних закладів дуже часто залежить не від вільного вибору студентів (як це має бути по закону), а від суб'єктивного рішення адміністрації факультетів. Студенти навіть не догадуються, що вивчають окремі навчальні предмети, остаточне рішення щодо присутності яких в розкладі занять вони повинні були прийняти самі.

Орієнтація навчального процесу на підготовку фахівців вузького профілю своїм негативним результатом має різке зменшення переліку дисциплін непрофільного характеру. Крім курсів фундаментального циклу, про які вже йшлося вище, в зону «ігнорування» попали гуманітарні знання — історія, українська мова, філософія, соціологія, логіка, релігієзнавство, етика, естетика, політологія, культурологія, психологія та ін. З особливою силою негативне ставлення до них проявляється в низці технічних навчальних закладах. Ситуація не нова. В історії освіти, вітчизняної в тому числі, мали місце неодинокі приклади (та часові періоди) нерозуміння ролі гуманітарної складової у формуванні професійних якостей студентської молоді та її загальної культури. І хоча час, індивідуальна і суспільна практика переконливо розставляють все на свої місця, бажання вузівських адміністраторів різного рівня «зеконотити» на гуманітарних дисциплінах не зникло. З кожним навчальним роком опиратись цій агресивній політиці все важче і важче. Ще ніколи за останні півстоліття студенти в Україні *не були так обділені* в отриманні під час навчання знань гуманітарного циклу, як тепер. При загальному зниженні культурного рівня сучасної молоді, засиллі у засобах масової інформації різноманітних проявів ерзацкультури, вдосконаленні механізмів психологічного маніпулювання людьми, зростанні суїцидних настроїв в молодіжному середовищі, руйнуванні (у величезній кількості випадків) сформованих віками стійких психологічних і соціокультурних зв'язків між батьками і дітьми означена вище «економія» тотожна злочину.

Не можна обійти увагою ще один аспект мізерної присутності гуманітарного знання у вищих закладах освіти сучасної України. Стосується він філософії. Очевидними є стійкі намагання перевести цей предмет у цикл дисциплін за вибором студентів. Вони несуть неабияку шкоду тим, хто навчається, і суспільству в цілому. Як свідчать наукові дослідження, студенти мають лише частково сформовані світоглядну та життєву позиції. Тому особливо потребують знань гуманітарного спрямування, філософських — в першу чергу. Останні активно сприяють усвідомленому світоглядному самовизначенню людини і відіграють значну роль в процесі освоєння нею фундаментальних та професійних знань. Це пов'язано з тим, що філософія

вчить чіткості суджень і висновків; широко використовує у своєму змістовному полі результати різних наук, природничих та інженерних в тому числі; допомагає індивідам з більш широких позицій критично оцінювати рівень особистої фахової підготовки. Наука не безпідставно вважає: філософія є однією з небагатьох форм знання, які суттєво впливають на розвиток у студентів здатності мислити теоретично, проблемно, конструктивно, долати шаблони і догматизм. В сучасних умовах ці риси надзвичайно важливі в контексті конкурентноздатності фахівців на ринку праці. Не можна недооцінювати і вплив даної форми духовно-практичного освоєння світу на формування у юнаків і дівчат методологічної культури — вміння правильно формулювати вихідні принципи власної пізнавальної та практичної діяльності, обирати адекватні і продуктивні методи досягнення поставлених цілей, розумно визначати індивідуальні і суспільні пріоритети. Це дозволяє ефективно реалізовувати себе у всіх сферах життя. У означеному плані філософія не може бути замінена жодною іншою формою знання.

В країні, на жаль, вже декілька років немає документа, який би регламентував викладання філософії на рівні аспірантури. Відсутність чіткої, однозначної позиції галузевого міністерства щодо філософської складової в навчальних планах для аспірантів та складання ними кандидатського екзамену з філософії привели до парадоксальної ситуації — кожен навчальний заклад самостійно визначає назву курсу, який покликаний забезпечити відповідний рівень філософської культури аспірантів, обсяг годин, а також форму підсумкового контролю знань. В одних вишах аспіранти складають кандидатські іспити з філософії і пишуть у зв'язку з цим наукові реферати, в інших немає ні першого, ні другого. При цьому аспірантам, що навчаються в науково-дослідних інститутах Національної академії наук України, продовжують викладати курс філософії в значному обсязі. Всі вони складають кандидатські іспити з цієї дисципліни і готують відповідні реферати. Іншими словами, аспіранти двох різних соціальних утворень — вищих навчальних закладів і інститутів Академії наук — отримують філософські знання у обсягах, що суттєво розрізняються між собою, та мають різне змістове наповнення. Виникає закономірне питання: а як це буде враховуватись при їх спробі захистити кандидатські дисертації? Сказане — ще один приклад того, що демократизація в організації навчального процесу не повинна виключати уніфікацію низки його складових. В протилежному випадку виникають суперечності, котрі негативно впливають на функціонування освіти як цілісної системи.

Критичні судження щодо стану української вищої школи зовсім не означають, що у цій сфері немає досягнень. Вони, без сумніву, існують, але їх не так багато, як хотілося б. Не можна обійти увагою наполегливу працю з книгою та в навчальних лабораторіях тисяч обдарованих студентів; відданість педагогічній справі високопрофесійних викладачів, які блискуче володіють знаннями і новітніми методиками викладання; підготовку спеціалістів по нових, перспективних спеціальностях; наукові здобутки вишів; наближення вузівської науки до потреб виробництва; поступову інтеграцію нашої школи у

світовий освітній простір та ін. Все це — крок у майбутнє. Щоб він приніс зримі та масштабні результати, потрібно багато зусиль, спрямованих на подолання всього, що заважає поступу вперед. Передусім необхідно відмовитись від кампанійщини у проведенні освітніх реформ і надмірного захоплення зарубіжним досвідом. Тут не обійтись без серйозної аналітичної роботи, глибоких знань з історії педагогіки та філософії освіти, серйозного врахування специфіки вітчизняних галузей господарства, національних традицій, подолання формалізму і непрофесіоналізму з боку тих, хто приймає відповідні управлінські рішення. На мою думку, варто повернутись до апробованої раніше і результативної системи управління освітою — функціонування двох міністерств: Міністерства освіти (поле його діяльності — вся довузівська підготовка) і Міністерства вищої освіти. При такому підході існує можливість предметно і професійно здійснювати ефективні зміни у двох тісно взаємопов'язаних, але водночас принципово різних сферах освітнього простору. Нинішній варіант управління такої можливості не дає. Час від часу має місце надмірне захоплення змінами або на рівні шкіл, або ж вузів. Щодо останніх, то там працює багато талановитих вчених і педагогів, які мають власні ідеї та пропозиції (в тому числі інноваційного характеру) по реформуванню вищої школи, піднесенню її на якісно новий рівень, але їх думки залишаються поза увагою міністерських чиновників. Радитись з професіоналами вони не хочуть. Тому приймають нерідко рішення, які позбавлені серйозного теоретичного підґрунтя і відірвані від практики.